

LA PRESÈNCIA DE LA MAR I DEL MÓN MARINER A LES RONDALLES MALLORQUINES

M. Magdalena Gelabert i Miró

LA MAR

La mar és una constant a les rondalles mallorquines, la qual cosa resulta natural si tenim present que ens trobam a una illa situada estratègicament a la Mediterrània. Es tracta d'un element quotidià i màgic alhora que atreu poderosament l'atenció de tothom que el té devora; és com l'aire mateix i com la terra per als illencs. Per això, les rondalles no ens mostren una sola mar, sinó múltiples: tant ens fan arribar una mar agressiva i violenta com una mar dolça i acollidora; tant una mar que apareix com un simple element paisatgístic com la que és imprescindible per enquadrar la història.

Una d'aquestes perspectives és la que ens presenta la mar com un element més del paisatge, que està integrat en l'entorn, indefugible i bell com és el cas de *Sa fia del sol i la lluna* (t.II)*:

L'homo ja perdia es coratge de tot, de poder entrar d'amagat dins ses casetes, quan assetuaixí la veu, que surt damunt es portal, hermosa i xalesta com s'au-ba, i que pren arenal, més lleugera que una titina, un cop ran-ran de s'aigo, que se ones, com venien, li remuiaven es peus, un cop fent-se'n enfora, per damunt aquella arena tan neta, tan blanca, tan fina, aont no hi veien més peujades que ses seues i ses tavelles que es vent hi feia, just onetes conglaçades. Per allà la dona cercava copinyes, cornets, sípies i pedretes llises, d'aquelles tan hermoses que se fan a ses plajes.

En aquest cas la mar ajuda a crear un marc d'acolliment, de protecció i seguretat, una font de plaers i de regals.

Es tracta d'un element al qual estam avesats i que ens resulta beneficiós tant per a l'ànima com per al cos. En *Es cavall del rei* (t. XXIII), per exemple, els metges i manescals recomanen al rei que se'n dugui el cavall devora la mar per guarir-se de la malaltia que pateix, d'aquesta manera es patenten els poders curatius de la mar i els beneficis que suposa per a la salut tenir-la a prop.

En nombroses ocasions la mar es presenta com una barrera natural que s'ha de travessar per aconseguir el que es desitja. A la rondalla *La flor romanial* (t. II), per arribar a aconseguir la flor màgica, en Bernadet ha de travessar la mar damunt una àguila:

Eren a sa vorera de mar, i endins, a s'entrellum, veien un grandios penyal de s'alçada de quatre o cinc campanars, en forma de bec, tot esvorellat, boirós, blavenc. Pareixia s'arbre mestre d'una nau disforja afonada.

I continua més endavant:

Hauria redolat cap avall, rebotint de recingle en recingle, fins a pegar tot bocins un capficó en tota l'ordre dins la mar, que bramulava allà davall tota alçurada. Ses ones duïen tanta malícia, que amb cada sobatuda tot es penyal vimetjava.

Aquest seria el cas contrari de l'anterior: aquí trobam una mar embravida, maleïda, que espanta tot aquell que s'hi vol acostar.

La mar és un element característic i conegut de tothom, moltes vegades només s'esmenta quan té algun tret diferencial, quan hi ha maror, mala mar..., per exemple. Que sigui un element conegut, però, no vol dir que no imposi un gran respecte, tot mantenint la dita que «la mar fa forat i tapa».

Il·lustració de Josep Moll i Francesc de Borja Moll per a la rondalla *Es fii d'es pescador*.

43

PARLEM DE...

En el cas de la rondalla *En Pere de sa vaca* (t. X), la mar és el lloc on acabaven els mals lladres:

Aquells lladres, veient-se perduts de tot, prenen cap a mar, arriben a unes penyes ben altes que feia sa vorera i, pataplum!, s'hi tiren daltabaix, i caigueren com a reies dins s'aigo i ja no les veren pus.

Així, la mar serveix per allunyar-nos de determinats mals i per apropar-nos el món desconegut. També ofereix la possibilitat d'anar a cercar ventura, a descobrir nous mons. A mesura que els patrons se'n van cap a terres llunyanes es troben cultures i maneres de fer molt diferents de les que estan avesats, això suposa un descobriment de la diferència i, amb ella, de l'experiència i de la saviesa.

Per altra banda, de la mar vénen riqueses i benestar econòmic, i una mostra en són els anells que es duen per a la patrona, moltes vegades màgics, com és el cas d'*En Pere de la bona roba* (t. IV): aquí, l'anell que la patrona barata amb una peça de la bona roba té la virtut de treure tot quant li demanen, sobretot bones taules de menjar, el bé més apreciat en un temps d'escassetat.

També es fa referència a mars exòtiques i llunyanes, com a la rondalla *En Mirando* (t. XIII), en la qual l'enamorat de na Joaneta és enviat a «les mars perdudes» i no se'n sap res d'ell mai més.

PATRONS I PESCADORS

Apareix sovint el rerefons mariner i són nombroses les rondalles de patrons i mariners com *Es patró Pere*, *Es port de sa cibolla blanca*, *Sa mitja terça de carn...*, que expliquen amb detall com era la vida que depenia de la mar.

Probablement, la tradició marinera ens ve de ben lluny i respon a la pràctica comercial i marinera catalana que ens ha caracteritzat al llarg de tota la història: des de la ruta de la seda i de les espècies fins a les conquestes mediterrànies que arribaren fins a Grècia i que deixaren nombroses petjades i ambaixades catalanes a tots els ports importants de la Mediterrània.

De patrons, n'hi ha de bons i de dolents, com a tots els oficis, fins i tot els reis i les reines ho poden ser o no, segons quina sigui la contarella.

Dos patrons i una patrona (t. X), per exemple, reproduïx una situació que sol repetir-se a les rondalles: els patrons topen una maror molt grossa i fan promesa d'alguna cosa si arriben a port, com pot ser deixar la imatge d'una marededéu o, en aquesta rondalla, casar-se amb l'al·lota més pobra de la ciutat: «Què me'n direu? Ell encara no havia acabada de fer tal promesa, com sa maror comença a remaiar, i al punt la mar va ésser com una bassa d'oli.» Quan no semblava possible «salvar-se d'aquella maror tan esglaiadora», la promesa actua en aquests casos com una ofrena als déus, com una manera de calmar la seva còlera.

Aquesta narració ens presenta un patró bo, Melcion, i un patró dolent, Gaspar (curiosament tenen els mateixos noms dels reis d'Orient, els quals vénen de terres llunyanes i misterioses), i es va fent referència a les circumstàncies que envolten la navegació: «D'es cap d'una partida de dies de navegar vent en popa, toca a un port...», «i li vengué ben prim aglapir-l'hi perquè ja havia saupades àncores cap a ca seua», «es vent favoria molt per fer molta de via i dins un parei de dies ja foren dins es port d'aquella ciutat».

El patró Melcion desconfia de la seva dona, la patrona Francina Maria, que sempre li ha estat fidel malgrat els enganys de l'altre patró i d'una veïna. El temps i la distància s'entenen com un entrebanc per a l'amor i la fidelitat, i la gelosia del marit crea nous conflictes que es resolen tot aclarint la innocència de la dona. Per norma general, la patrona sempre espera l'arribada del marit, poques vegades se'n va amb ell pel perill que suposa la mar. De vegades hi va en un primer moment fins que arriben a un port i s'estableixen.

També es relata la mateixa circumstància a la rondalla *Es patró Pere* (t. XVIII): ja des del mateix començament se'ns expliquen nombrosos detalls que seran els desencadenants de la història:

Això era i no era un patró que nomia Pere. Tornava d'un viat-

ge ric i ple de tant com havia guanyat amb sa barca; i tot amb u s'alça un temporal ferrest, que a cada cop de mar sa barca cuidava anar-se'n a fons. La cosa pintava tan malament, que es patró Pere, veient-se estret de tot, va fer aquesta promesa:

—Si salv sa barca, me casaré amb s'al·lota més pobra d'es punt a on poré desembarcar.

Va porer fer aqueixa promesa perquè era fadrí encara.

Encara no la va haver feta com zas!, la mar se calma i al punt fonc una bassa d'oli.

En aquest començament, de manera senzilla podem observar com la vida dels patrons solia ser rica, perquè sempre solen fer bons guanys amb les barcades, però, a la vegada, és una vida de risc i de perills ja que la mar tant es troba ben en calma com envesteix un temporal. L'hostalera, referint-se al patró Pere diu:

Fa cara de bon homo; se veu que té coneixement; és segur que manetja a palades es diners perquè es patrons solen manetjar-los-hi.

A la mateixa rondalla, però, trobam el contrapunt de mal patró:

Per no deixar sa dona tan aviat, comana sa barca a un altre patró, que nomia Rafel, que li feia molt de l'amic, però que era més pòlissa que un gat negre, perquè li fes uns quants de viatges per ell, entre la paga, com se suposa.

Es patró Rafel fa es primer viatge, i va fer malbé casi tota sa barca; casi no en tragué per pagar la gent. Fa es segon viatge, i tornà dir tan malament, que ni per pagar la gent va treure. Fa es tercer viatge, i vengué a un través de cabeï anar-se'n a fons barca, barca i mariners.

La dona dels patrons sol esperar a ca seva, com la pacient i fidel Penèlope de *L'Odissea* d'Homer. No més sol desobeir el seu marit quan és víctima dels enganys d'altres patrons o dels envejosos i falsos amics. A la rondalla també apareixen alguns fal-

sos mites sobre la presència de dones als vaixells:

Però qui no ho sap, que viatge amb dones, mal temps assegurat? ¿Qui no ho sap, que dones per mar no hi poren anar? Si no tiram sa que duim, a s'aigo, tots mos n'anam a fos! No hi ha vèl!

Observam que tant sovintegen les supersticions com les promeses

la fi, però, amb una mica de sort, se'n surten.

Sa mitja terça de carn (t. XV) és una rondalla molt curiosa que conta la història d'un patró que es troba en terres estranyes i sense diners per pagar el carregament que ha d'endur-se. Un senyor moro el treu de l'endiumenjat i li deixa mil lliures que ha de tornar al cap de mig any, però el mal temps i la maror no li deixen arribar d'hora per poder

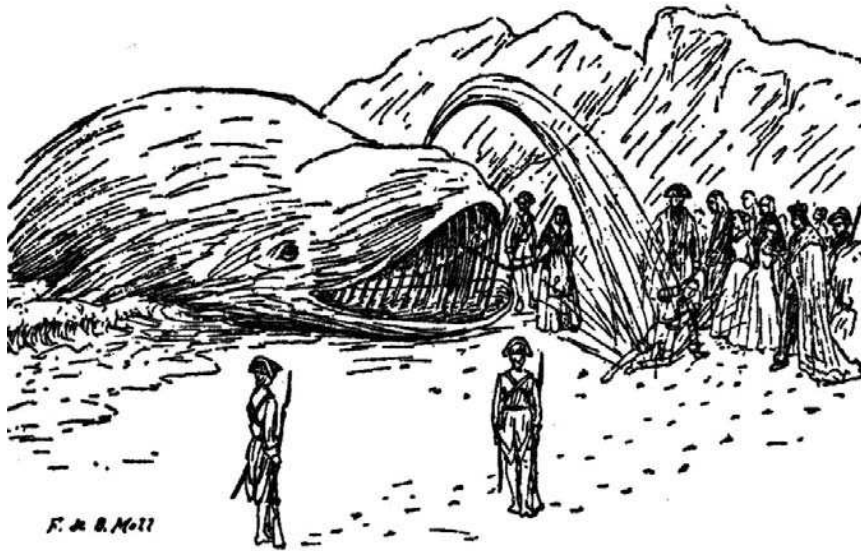
disforjo que prometé que l'home es moriria dins tres dies si no li duia, al cap d'un any i un dia, el primer que li sortís a camí en arribar a ca seva. El pescador anava tranquil pensant que sempre li sortia a camí una cusseta, però aquest cop no fou així i l'escometé el seu únic fill. Al cap d'un any es presentà al peixot, que se l'endugué ben enfora de Mallorca, dins una cova fosca, i hi romangué durant un any. Només sentia uns alens i menjava i bevia a voluntat. Un dia una veu li demanà si volia anar a veure son pare i sa mare, a condició que al cap de set dies havia de tornar al punt on el deixàs. El jove complí la paraula. Més endavant descobrí que devora ell hi havia una joveneta presonera d'un gegant i la salvà gràcies al favor que havia fet a uns animals que li donaren el do de convertir-se en ells: lleó, ca llebrer, falcó i formiga. Així aconseguí l'ou de dins la panxa de la colometa, alliberà la donzella i visqueren feliços.

Un altre cas ben curiós és el de la rondalla *En Ferrandí* (t. III) que ens conta la història d'un pescador de canya. En general, els pescadors, a diferència dels patrons, no solen tenir gaire sort i més aviat les passen magres i pateixen fam, però un dia la sort es gira i el seu destí canvia de verd en blau. Aquest també és el cas del pare d'en Ferrandí:

Això era un pescador de canya, més retut que un ase de sínia que el prenen p'es cuiro, més magre que unes banastres, i més cabeçut que un forc d'ais; perquè casi mai tocava escata, i, amb tot i això, sempre el tenien damunt ses penyes de mar amb sa canyeta i ses ginyes, o en remui fins a mitjan cuixes dins qualche alguer, repassant es beverons, fent puu.

Un dia la seva sort canvia i pesca un peix vermell de devers un pam, «sa cosa més preciosa», que li diu:

—No hi ha remei, som teu; però no em menges, si vols estar bé: taia'm es cap i sa coa, i treu-me s'espina. Es cap dóna'l a sa dona, es cos a sa pollina, sa coa i s'espina sembra-les dins es jardinet. Si ho fas així, t'assegur que no te'n penediràs.

Il·lustració de Francesc de Borja Moll per a la rondalla La mare baleneta.

de si arriben sans i estalvis a bon port, produïdes segurament davant la impotència per la magnitud i força extraordinària de la mar.

A *Es port de sa cibolla blanca* (t. XIII) el vell i ric patró deixa al fill la seva barca i només li comana que no s'aturi al port de la Cibolla Blanca, però ell, no està tranquil fins que no hi ha recalat una partida de vegades. El seu destí canvia a partir d'aquesta desobediència amb el descobriment de noves realitats, de pobles i costums estranys.

Un cas semblant és el d'*Es tres patrons* (t. XI), que conta la història de tres germans que van a cercar ventura a través de la mar. Son pare els proporciona una barca carregada de blat per dur a vendre mar enllà. El pare prohibeix que vagin al port de la Reina d'Hongria, però els tres germans no acaben de salpar com ja prenen cap al port prohibit. La reina d'Hongria, tal com el pare els havia vaticinat, és una dona molt llesta i els pretén enganar; al cap i a

complir el pacte que ha fet. A la narració se'ns explica la travessia difícil, les dificultats dels mariners que, per fer un trajecte de quatre o cinc dies, hagueren de menester tres setmanes. Observam així que no es pot lluitar contra la força de la mar, sinó que s'ha d'anar al ritme que ella marca. Aquesta rondalla ens mostra també les relacions comercials, de préstecs i de negocis que s'estableixen entre persones de diferents terres i creences. Es remetent a l'autoritat de la nova terra, però els principis de paraula i d'honor són universals i es poden defensar des de qualsevol cultura i procedència.

Un cas diferent és el dels pescadors. Si els patrons se'ns mostren sempre com a rics i respectables, els pescadors solen aparèixer com a pobres i amb dificultats per sobreviure. *Es fii d'es pescador* (t. II) conta la història d'un pescador que mai no agafava peix, però un dia de maror, per desgràcia, tirà l'ham al rei dels peixos de tota aquella mar, un peixàs

Fa lo que es peix havia dit, i dins poc temps sa dona tengué tres infants bessons, sa pollina tres cavallets, i dins es jardinet sortiren tres tarongers amb una espasa ben afuada i lluenta a s'ui de més amunt.

Queden ben patents les propietats màgiques de determinats peixos i l'esperança per als pescadors pobres ja que qualsevol dia pot canviar el seu devenidor.

La màgia al voltant del món mariner arriba a un dels punts més àlgids en la rondalla anomenada *En Joanet i sa barca que caminava per terra i per mar* (t. XIX), precisament això és el que demana el senyor rei al pretendent de la seva filla: que aconseguixi una barca que pugui anar per terra i per mar. En Joanet, gràcies a la seva bondat i a l'ajut d'una jaieta, aconseguix la barca, però el rei encara li fa passar altres proves per poder-se casar amb la seva filla.

També trobam casos sorprenents com *Na filet d'or* (t. II): és una serp que en tenir set anys, tal com ens diu que han de fer totes les serps de Mallorca, s'ha d'embarcar. Més endavant, na Catalineta acudeix a vorera de mar a demanar adjutori i, protegida per na Filet d'or, se'n podrà anar a viure a un gran casal que hi ha a un illot proper, fins que hi anirà el rei i les dones falses que l'enganaren, tots dins una barca, i es descobrirà tot l'entrellat. Les dones malvades seran tirades a la mar; en aquest cas suposa un bon lloc per al càstig i la mort dels malvats.

La maror espanta i retura els pescadors i mariners, a voltes no els deixa complir els pactes, malgrat la seva voluntat, els condiciona, però de la mar en vénen beneficis, màgia, sorpreses..., i la balança sempre és positiva cap al que sí que s'aconsegueix, sobretot riqueses i estatus social.

PEIXOS I GRANS ANIMALS MARINS

Les referències a la mar també es poden presentar en forma de peixos que tenen alguna relació amb el protagonista, perquè els ha salvat de morir tornant-los a l'aigua o perquè ha caigut algun objecte màgic i els peixos sovint ajuden a recuperar-lo.

A *Es castell d'iràs i no tornaràs* (t. VII), una de les rondalles més precioses i emblemàtiques de l'aplec alcoverià, apareix l'ermità, rei de tots els peixos de la mar, però és l'àguila la que sabrà dur en Bernadet fins al castell. Per arribar-hi ha de volar durant més de quinze dies per damunt la mar, fins que veuen unes casetes blanques on habita una jaia de cinc-cents anys. Una de les proves que posaran a en Bernadet és precisament la de cercar una tumbaga que va perdre dins la mar ara fa cent anys.

A algunes rondalles aparentment no relacionades amb el món mariner com *Sa titina i sa geneta* (t. IV) apareixen tot un seguit de noms de peixos perquè, ara, es fa referència a un venedor de peix, en Quemunyes, que és enganat per la titina.

Sa moixa i s'àliga (t. XXIII) és un altre cas curiós en què apareix un animal relacionat amb la mar. En aquest cas es tracta d'una àguila peixatera que s'endinsa dins la mar, pesca un peix vermell i d'aquesta manera guanya les missions que ha posat a la moixa.

A d'altres apareixen grans animals marins, com és el cas d'*En Pere d'es forn* (t. III) i el vell marí. Sa mare d'en Pere l'envia al port a cercar llenya i es troba amb un vell marí que «per cap vent del món poria arribar a s'aigo». El jove l'ajuda i, com a agraïment, l'animaló li diu: «—Qualsevol cosa vulgues, no has de fer més que dir: *Per virtut del vell-marí que es faça tal cosa!* i se farà a l'acte».

Un altre cas de gran animal marí és el de *La mare baleneta* (t. VIII). Aquí el rei acudeix a un patró perquè vagi a son Servera (Mallorca) a cercar la seva futura dona. La dida i la seva filla la tiren a la mar per suplantar-la i ocupar el seu lloc per casar-se amb el rei, però el moment de caure a la mar apareix una balena que s'engoleix na Catalineta. Aquest gran animal marí actua, com en el cas de l'episodi bíblic de Jonàs, com a refugi protector de la jove, fins i tot li parla i la deixa sortir, amb nou pams de cadeneta, per esplaïar-se una mica. La baleneta serà capaç també de tornar la vida a Bernadet, germà de Catalineta que ha estat mort injustament. El mateix animal benefactor és, però, implacable amb les dones malvades, que acaben per sempre dins el seu ventre.

Dins l'apartat que Antoni M. Alcover anomena *Llegendes i supersticions* (t. XXIV) trobam dues referències als habitants de la mar. Una d'elles s'anomena *La sirena de la mar*: «És dona de cinta en amunt i peix de cinta en avall», segons aclareix Antoni M. Alcover. La llegenda reproduïx el tòpic de les sirenes com a embaucadores de mariners que, amb el seu cant «que etcisa i embedaleix», volen fer-los anar a fons. A continuació es reproduïx el cas d'*Es peix Nicolau*, un infant molt nedador a qui sa mare digué: «—Mal tornasses peix!», i «ell hi tornà de cinta en avall», trescà tota la mar sense deixar cap raconet i així va poder fer «ses cartes d'es navegar»; quan ja era vell se'n volgué anar a rastrejar «es fons de Saluet» i aquest el s'engolí. La passió del nin per l'aigua el du a convertir-se en peix i, més endavant, en un intent desesperat per descobrir-ho tot, per obrir totes les portes i descobrir totes les incògnites, consent morir per arribar al darrer racó, malgrat els advertiments dels entesos del perill que suposava, el Saluet, que s'endú la vida. Apareix així una mena de paral·lelisme entre la sirena i el peix Nicolau, ja que tots dos són persona de cintura per amunt i peix de cintura per avall.

La mar i el món mariner apareixen sovint a les rondalles que reproduïxen la vida diària del poble que se les fa seves. En totes aquestes històries es mescla realitat i fantasia per crear l'imaginari col·lectiu que ens conforma com a poble mediterrani que demostra que necessita tant la mar com el mateix aire que respira. Podem afirmar que la mar és una constant a les rondalles mallorquines, com no podia ser d'altra manera, si tenim present que són mediterrànies i representatives de l'estil de vida mallorquí i de la conseqüent manera de veure la vida i el món.

★ *Nota de l'autora i l'editora*: totes les referències bibliogràfiques que es van observant sobre les rondalles parteixen de l'edició més característica i coneguda de les *Rondaies Mallorquines* d'en Jordi des Racó, publicada per l'Editorial Moll en 24 volums, que ja compta amb més d'una dotzena de reedicions i pot trobar-se amb molta facilitat a biblioteques i llibreries. En el text, al costat del títol de la rondalla hi figura el tom en el qual la podeu trobar.